

Akadémiai beszélgetések

Egy a lengyel a magyarral

A lengyel-magyar történelmi kapcsolat kulcspontjai

Kovács István történész, költő, volt krakkói konzul előadása a Magyar Művészeti Akadémia közgyűlésén, 2009. április 4-én

Elnök Úr! Hölgyeim és Uraim!

Néhány nappal ezelőtt a Magyar Köztársaság elnöke kint járt Lengyelországban, ahol két nagyon látványos rendezvényre is sor került. Az egyikre Varsóban, ahol a Szent Kereszt Templom melletti épületen leleplezték azt az emléktáblát, amelynek felirata szerint: II. Rákóczi Ferenc 1702-ben és 1711-ben hosszabb ideig ebben a házban lakott. Az ünnepségen részt vett a lengyel köztársasági elnök, Lech Kaczyński is. A másik hasonló jellegű ünnepségre Krosnóban, Dél-Lengyelországban került sor, ahol a bíróság utcafrontján olyan emléktáblát avattak, amely a régmúlt azon tényét örökíti meg, hogy a XVIII. század végéig a városnak azon a pontján állt az úgynevezett Magyar Kapu. Dél-Lengyelország minden nagyobb településén a dél felé kifutó főút a „Magyar”, a „Magyarországi” nevet viseli. „Ulica Wegierska” – olvasható az utcanévtáblákon.

Krosno jelentős város volt a XVI.-XVII. században, s gazdagságát a tokaji borkereskedelemnek köszönhette. A város mai polgárai fontosnak tartották, hogy a Magyar utca egykori városkapujának emlékét domborműben örökítsék meg, így tudatosítva a lengyelekben őseik hajdani magyar kapcsolatát, kötődését. Avval már nem mondok újat, ha jelzem, hogy magyar tömegtájékoztatás erről az ünnepségről semmilyen információt nem adott, kivétel a Duna Televízió, amely röviden beszámolt Sólyom László lengyelországi útjáról.

Témánkról szólva; reflexszerűen azt szoktuk mondani, hogy a magyar–lengyel kapcsolatok ezer évre tekintenek vissza. Helyesbítenünk kell: nem ezer évre, hanem ezeregyszáz esztendőre. Az 1970-es években a délkelet-lengyelországi Przemysl városában, amely most az ukrán határ közelében fekszik – nagyapáink, dédapáink számára mennyire ismert volt ez a helység! – egy lakótelep építése során sírokra leltek az alapot ásó munkások. Értesítették a przemysli Nemzeti Múzeum régészeit, akik megállapították, hogy nem ősszláv temetkezési helyről van szó, ahogy az első pillanatban vélték, hanem honfoglalás korabeli előkelő magyar tisztségviselők sírjairól. A krakkói Michał Parczewski professzor és a przemysli régész, Andrzej Koperski több évig tartó kutatásba kezdtek, s arra a tudományos meg-győződésre, eredményre jutottak, hogy a X. században, tehát a honfoglalástól körülbelül a 950-es évekig Przemysl, Halics és Vlagyimir (magyarul Ladomér) térségében az egyik katonáskodó törzs nem kelt át a Kárpátokon, hanem a Kárpátok északkeleti hágóinak védelmében berendezkedve államféleséget szervezett. Ezen a területen és ennek a szomszédságában élő szláv népcsoportot lendzsánnak (lędzianin) hívták. Innen a lengyel népnév, amelyik egyébként a világ összes nyelvében – három kivételével – a *pol* töből

származik.

A lengyel állam Poznań és Gniezno térségében alakult meg a X. század második felében, ahol a polánok – a „megművelt földek lakói” – éltek. Ennek következtében a „pol” különféle bővítményeivel jelölik a lengyel népet. A magyarokon kívül a litvánok és az ukránok népelnevezése utal a lendzsánokra. A litvánok lenkasoknak, az ukránok lachoknak hívják a lengyeleket.

A lengyel régészek és a lengyel koraközépkor kutatói tudatában vannak annak, hogy ezen a területen, Halics és Vlagyimir térségében volt egy olyan államalakulat, amely szorosan kapcsolódott a honfoglalás idején a Kárpát medencében berendezkedő, szerveződő magyar államhoz. Ez magyarázza egyébként azt is, hogy a XI. század második felétől kezdve állandó igényük a magyar uralkodóknak, hogy az említett térséget birtokba vegyék. Halicsföld és Lodoméria hosszabb-rövidebb ideig volt többször is a középkori Magyar Királyság része, míg az 1380-as évek végén is Hedvig királynő, Nagy Lajos leánya a kérdéses területet végleg a Lengyel Királysághoz nem csatolta.

Tehát biztos állíthatjuk, hogy a szoros magyar-lengyel kapcsolat ezeregyszáz évre tekint vissza. Mindkét állam hasonló politikai feltételek, körülmények között szerveződött. Egyik sem a keleti kereszténységet, tehát nem Bizáncot, hanem a nyugati kereszténységet, azaz Rómát választotta, tehát a pápa egyházi felsőbbbségét ismerte el, annak szellemi, politikai pártfogását kereste. A pápa ugyanis ellentétben állt azzal a német-római császársággal, amely mind a fiatal magyar, mind a fiatal lengyel államot befolyása alá akarta vonni, vazallusává akarta tenni. Az ellenállás sikeres volt, s így Lengyelország és Magyarország elkerülte Csehország sorsát, amely fejedelemségként betagozódott a német-római császárságba, s hosszú ideig nem is tudott királysággá szerveződni.

Ebből az időszakból, a középkorból egy korszakot és személyt szeretnék kiemelni. Nagy Lajos leányának az uralkodását, Hedvig királynőét. 1382-ben, amikor Nagy Lajos meghalt, a korábbi szokások alapján fiú utódot kellett volna választani, de a magyar királynak csak lányai voltak. Három lánya. A lengyel köznemesség komolyan megszabta annak a feltételeit, hogy a tizenkét évig lengyel trónon is ülő Nagy Lajos lányát lengyel királlyá válassza. Ráadásul a legnagyobb leány, Mária Luxemburgi Zsigmond menyasszonya volt. A lengyelek a Luxemburgi-, Habsburg-, Brandenburgi-, Wittelsbach-dinasztia tagjait nem kívánták trónjukon látni. Emiatt Mária nem jöhetett szóba. Végül Nagy Lajos legifjabb leányát, Hedviget választották meg királynővé, pontosabban királlyá. Ennek korábbi alku-fundamentumát azok a feltételek alkották, miszerint Nagy Lajos király – az adók leszállításán túl – elfogadta annak feltételeit, hogy a lengyel nemesség – mai fogalmak szerinti jogi személyként – szinte társuralkodója a királynak. Ez veti meg a későbbi lengyel nemesi köztársaság alapját. Hedvig tíz-tizenegy évesen lett Lengyelország királya és miután nagykorú lett, házasságot kötött Jogaila litván nagyfejedelemmel. Ez a frigy politikai jellegű házasság volt, mert a Litván Nagyfejedelemség perszónaluniót kötött a Lengyel Királysággal. Így jött létre Európa területileg legnagyobb önálló állama, amely a XV. században majdnem egy millió négyzetkilométert ölelt föl. És létrejött Európa második legtartósabb uniója is. Az első az a magyar-horvát unió volt, amely a XI. század végétől formálisan 1918-ig fennállt. A lengyel-litván unió pedig 1386-tól egészen a kettős állam felosztásáig, 1795-ig létezett.

Hedvig királynő alakjához számos legenda fűződik. Ő volt az, aki újjáalakította a

krakkói egyetemet. A krakkói egyetem 1364-ben alakult meg, de nem volt teljes jogú, gyakorlatilag a hivatalnokképzés feladatát töltötte be. Teljes jogú egyetemmé – teológiai karral és orvosképzéssel kiegészítve – Hedvig királynő tette halála évében, 1399-ben. (Ebben odaadón támogatta őt férje, Jagelló Ulászló is.) Hedvig volt az, aki a személyes kincseit, ruháit és az ékszereit is felajánlotta az egyetemnek. Ha elmegyünk Krakkóba és látjuk a régi kollégiumi épületeket a Jagelló utcában – gyönyörű reneszánsz udvarával együtt –, jusson eszünkbe, hogy őket Hedvig királynő adományából vásárolták az egyetem akkori vezetői. Az 1996-ban szentté avatott Hedvig volt az, aki a pápánál kijárta, hogy 1399-től – mint említettük – teljes jogú egyetemé válhasson a krakkói universitas. Ennek magyar szempontból azért volt jelentősége, mert 1460 és 1520 között több mint ezerkettőszáz magyar, pontosabban magyarországi, „hungarus” diák tanulhatott falai között. (A magyar kollégium a Bracka utcában állt.) Az egyetemnek számos magyar professzora is volt.

A kapcsolatokat a XV. században elmélyítette az is, hogy 1440-ben Magyarországon Jagelló uralkodót választottak a trónra, éspedig a 16 éves Jagelló Ulászlót. Nem tévesztendő össze a későbbi Dobzse Lászlóval. Miért döntött így az akkori magyar politikai elit? A török veszély miatt. Már két évvel korábban Habsburg Albertet is azért választották meg magyar királlyá, hogy a szerveződő Habsburg Birodalom a maga katonai és gazdasági erejét, a Magyar Királysággal megnagyobbodott ország déli határainak a védelmére tudja fordítani. Ez volt a cél a Jagelló Birodalom uralkodóinak a magyar trónra emelésével is. Miután Jagelló Ulászló esküt tett arra, hogy megnövekedett birodalma déli magyar határait fogja védelmezni, tömegével jöttek a – főként nincstelen – lengyel nemesek a magyar végvárakba harcolni. Szolgálatukért a krakkói kincstár pénzzel vagy birtokkal fizetett. Lengyel szempontból a rövid életű Jagelló Ulászló magyarhoni uralkodása nem volt népszerű a Lengyel Királyságban, mert kiűrtette a krakkói kincstárat.

A középkorban irigylésre méltón szoros volt a magyar-lengyel kapcsolat. Ha már a XV. századnál tartunk, megemlíthető, hogy akkor teljesen természetes volt az is, hogy Jan Długosz, a legnagyobb lengyel krónikáíró Vitéz János nagyváradi püspöki levéltárában kutatott. A krakkói egyetem mellett Krakkó „magyar jelentősége” a mohácsi katasztrófa után tovább nőtt. Ekkor, a XVI. század második felében több mint százötven könyvet adtak ki a krakkói nyomdáknak. Utolsó nemzeti királyunkat Báthory Istvánnak hívják. Magyar részről tragédia az, hogy nem magyar trónon ült! „Rex Stefanus”-t a lengyelek valóban az egyik legnagyobb királyuknak tartják. Trónra lépése különösen Erdély vonatkozásában tette szorossá a magyar-lengyel kapcsolatokat. Tudjuk, hogy a szerveződő Erdélyi Fejedelemség első uralkodója, János Zsigmond I. (Öreg) Zsigmond lengyel király és litván nagyfejedelem unokája volt. Fejedelemmé tételétől kezdve Gyulafehérvár félig-meddig lengyel udvarra formálódott. János Zsigmond édesanyja – Szapolya János felesége – Izabella királynő I. Zsigmond leánya volt. Így a lengyel közvélemény tudatába beépült a kis Erdélyi Fejedelemség. Ráadásul Báthory István a kerélszentpáli csatában éppen akkor verte tönkre a Habsburg párt seregét, amikor az 1574-ben a lengyel királlyá választott Valois Henryk pár hónapos lengyelhoni tartózkodás után a francia trón megszerzése érdekében hazaszökött Párizsba, és a lengyel nemességnek új királyt kellett választania. Hadvezéri rátermettsége, jó török kapcsolata, a fejedelemség lengyel kötődése miatt a lengyel nemesség számára Báthory ideális uralkodónak tetszett.

Gondoljunk bele, Báthorynak mekkora tekintélye lehetett, holott alig 60.000 – 80.000 négyzetkilométernyi államocskának volt a feje! A lengyel-litván állam közel egymillió négyzetkilométert számlált. A területi különbség ellenére Báthory Istvánt választották lengyel királlyá. Szigorú feltételeket szabtak neki. Meg kellett fogadnia, hogy

visszaszerzi a lengyelek számára a Baltikumot, amelyet Rettegett Iván hadai szálltak meg, miáltal Oroszország végre melegtengeri kikötőkhöz jutott. Báthory óriási teljesítménye volt, hogy a lengyel és litván nemességgel sikerült két évre előre megszavaztatni az adót. Három zseniálisan megszervezett és vezetett hadjáratával az oroszokat – koronázási esküjének eleget téve – kiszorította a Baltikumból, amely így ismét a lengyel–litván állam szerves része lett. Báthory volt az, aki a lengyel hadsereget modernizálta. Létrehozta a csatákat eldöntő nehézpáncélos huszárságot. Festményeken, metszeteken, filmekben látható, hogy a páncélos huszárság szárnyakkal a hátán rohamoz, mint például Bécs alatt éppen a törököket 1683 szeptemberében. Ez a szárnyakkal rohamozó lengyel huszárság csak a művészek fantáziájában született meg. A husárok valóban föltették a szárnyakat, de csak akkor, amikor bajtársaikat temették és angyalokként jelenítették meg magukat. Tehát a szárnyas huszárság nem létezett, de létezett a csatát eldöntő nehézpáncélos huszárság, amely Báthory István nevéhez fűződik. A lengyel nyelvbe emiatt szüremkedtek be ekkoriban nagy számban magyar szavak, kifejezések. Például a karwasz – karvas – ahogy a kart beborító páncélt hívták. Vagy a kopja, a fokos, a sisak és a – kontusnak – köntösnek hívott erdélyi viselet, amelyet Báthory és környezete tett divattá lengyel földön.

Báthorynak külpolitikailag bonyolult, ellenséges európai környezetben kellett elfoglalnia a lengyelt trónt. Szinte mindenki ellene volt a Habsburgoktól kezdve Rettegett Ivánon, a magát még mindig lengyel királynak tartó Valois Henryken át a brandenburi választófejedelemig, az angolokig. Meg kellett győznie az európai közvéleményt arról, mik a céljai. E célból négynyelvű újságot adott ki; lengyelül, latinul, németül és magyarul olvashatót. Ő volt az, aki a sajtó jelentőségét felismerve személyesen felügyelte az újságot. Ha valaki olyan információt tett közzé lapjain, amely sértette Báthory politikai terveit, céljait, annak a feje bizony a kosárba hullott. De nem egy nyomdászt nemessé is tett, mert munkáját jól végezte. Báthory buzgó katolikus volt, de megtorolta a más vallásokon esett sérelmeket. Nem véletlenül írta Báthory Istvánról Jan Kochanowski, a legnagyobb lengyel reneszánsz költő, hogy bár örökké élne vagy sosem született volna meg. Jelezve ezzel, hogy a lengyelek számára Báthory István országlása milyen nagy politikai és erkölcsi értéket jelentett.

Báthory mellett a XVI. század második felében a lengyel-magyar kapcsolatok egy sajátos alakja volt Balassi Bálint. Édesapja ellen koncepcióos pert indítottak, ezért a család 1570-ben Lengyelországba menekült. Krosno városa mellett 10.000 arany forintért várat, birtokot vásárolt egy ariánus családtól. Balassi Bálint kitűnően megtanult lengyelül is. Életében megjelent egyetlen munkája, Michael Bock német filozófus magyarra fordított elmélkedése, *A beteg lelkeknek való füves kertecske* a Kamienieci várban s részben rymanówi vendéglátóinál, pártfogóinál született. Krakkóban adták ki. Lenyűgöző Balassi Bálint zsenialitása, az a merészség, elegancia, ahogy a német szöveget magyarra fordította. Egyetemen kellene tanítani e tizenhét éves fiatalember bátorságát, magabiztosságát, ahogy az oldalnyi körmondatokat a gondolat ritmusának megfelelően négy-öt mondatra „tördelve” átülteti magyarra. Balassi költői lángelméje legerősebb fordítói zsenialitásában mutatkozott meg.

Attól kezdve, hogy Báthory István lengyel király lett, szinte minden erdélyi fejedelem törekedett a lengyel trón megszerzésére. Ez bizony 1657-ben katasztrofális következményekkel járt. 1655-ben ugyanis Európa legnagyobb hatalma, a svéd királyság háborút indított a lengyel-litván állam ellen. Ez a háború majdnem a lengyel-litván állam teljes széthullásához vezetett. A lengyel Királyságot a svédek, a Litván Nagyfejedelemség nagy részét az oroszok és a fellázadt kozákok foglalták el. A lengyel litván államot a felosztás veszélye fenyegette. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem úgy

döntött, hogy Svédországhoz csatlakozik, és a különféle oldalokról jött figyelmeztetések ellenére 1657 januárjában hatezer főnyi erdélyi hadsereg átkelt a Kárpátokon, s egyesült a hozzá csatlakozó kozákokkal, havasalföldiekkel. A fegyelmezetlen hadak borzalmas pusztítást hajtottak végre Dél-Lengyelországban. Ez a háború a szultán engedélye nélkül kezdődött, ugyanúgy, mint I. Rákóczi György több hadjárata a harminc éves háború idején. Ez utóbbiakat azonban Isztambul utólag jóvá hagyta. II. Rákóczi György nem kapott utólagos beleegyezést, csak meg-megisméltendő tiltást. Emiatt vállalkozása az erdélyi sereg pusztulásával végződött és azzal, hogy Erdélyt két ízben is feldúlták a megtorló hadjáratra küldött tatár seregek.

A lángba borult ország drámája mintha igazolta volna a XV. századi *Lengyel-magyar krónika* azon intelmét, amely 1000 körül fogalmazódott meg. A legenda szerint 1000 körül két küldöttség, a lengyel és a magyar jelentkezett II. Szilveszter pápánál koronáért. A krónika írója, a már említett Jan Długosz pedagógiai célzattal ostorozta a lengyeleket azon szavakat adván II. Szilveszter pápa szájába, miszerint „én ezeknek a derék, erkölcsös, mintaszerűen viselkedő magyaroknak adom a koronát, mert ti lengyelek részeges lumpok vagytok, pártoskodtok és nem érdemlitek meg a Gábel arkangyaltól kapott királyi koronát. De felhívom figyelmeteket, hogy e két nép egymással mindig békeességben, barátságban éljen, mert amennyiben egyik a másik ellen fordul, bizony nagy bajt, szerencsétlenséget von magára”. II. Rákóczi György 1657-es hadjárata nyomán ez a szerencsétlenség valóban bekövetkezett.

A magyar-lengyel barátság ekkor azonban már oly megalapozott volt, hogy a lengyelek rövidesen elfelejtették az erdélyiek dúlását. II. Rákóczi György unokája, II. Rákóczi Ferenc sikeresen együtt tudott működni a lengyelekkel. Nem véletlen, hogy délkelet-lengyelországi Brezán városában adta ki 1703-ban a fegyveres felkelésre buzdító kiáltványt. A júniusban meginduló hadjárat első szakaszában több száz lengyel dragonyos támogatta II. Rákóczi Ferencet. A szabadságharc későbbi éveiben nagy számmal harcoltak lengyelek a kurucok oldalán. A bonyolult politikai helyzetben II. Rákóczi Ferenc 1709-ben, 1710-ben még jelölt is lett a lengyel-litván trónra.

A XVIII. század Európájának térképét szemügyre véve, szembeszökő területváltozásokat figyelhetünk meg. A század derekán a lengyel-litván állam már nem egymillió négyzetkilométert foglalt magába, mivel a svéd háborúk után a Fejedelmi Poroszország önállósulása után, az orosz térnyerés és a kozák felkelések révén több mint negyedmillió négyzet-kilométerrel lett kisebb, de még így is 740 ezer négyzetkilométert számlált. Ez a hatalmas ország az 1790-es évek közepén eltűnt Európa térképéről. A lengyel-litván állam három felosztása komoly figyelmeztetés volt az 1790-től kezdve a nemzeti ébredés állapotában lévő magyar nemesség számára is.

A lengyel-litván állam első területvesztő megrázkódtatása 1772-ben következett be. Mária Terézia könnyekkel küszködve írta alá Lengyelország első felosztásának dokumentumát. A Habsburg Birodalom 83.000 négyzetkilométer területhez jutott, a Lengyel Királyság déli, délkeleti részéhez. A Mária Terézia azzal altatta el lelkiismeretét, hogy mint Magyarország királyának, királynőnek – (Mária Terézia titulusa: Königin von Ungarn) – joga van a megkaparintott országrészéhez. Halicsföld – latinul Galícia – és Lodoméria a középkorban a Magyar Királyság része volt. Azóta minden magyar uralkodó a titulusai között hordta a „Galícia királya” címet. Ő, Mária Terézia is. Persze a 83.000 négyzet-kilométerből, valójában csak 15–20.000 négyzet-kilométert tett ki a történelmi Galícia területe.

1697-től kisebb megszakításokkal a szász választófejedelmek ültek a lengyel trónon.

Egy XVIII. századi lengyel közmondás optimistán hirdette: „Egy dolgod van a szász királyok alatt, ereszd meg a nadrágszíjad és növeszd a hasad...” Vagyis ne törődj semmi mással, csak egyél-igyál. A lengyel nemesség e tunyaságban múlatta az időt. Tagjai nem érezték személyes sorsukon, hogy az ország milyen nyomorult állapotban van. A sokkos állapothoz az ország első felosztására volt szükség. Ezt két évtizedes – előbb tétova, majd egyre határozottabb, céltudatosabb – reformkorszak követte. Ennek munkálatai eredményeként 1791. május 3-án kihirdették a lengyel-litván állam alkotmányát, amelynek célja, hogy az ország modern nemesi-polgári állammá alakuljon át. Egy év múlva II. Katalin cárnő fegyveres erővel számolta fel a lengyel reformerek táborát, s az alkotmányt semmissé téve az országot a Porosz Királysággal közösen 1793-ban felosztotta. Két év múlva – a Kościuszko Tádé-vezette szabadságharc leverése után – bekövetkezett az újabb felosztás, amely a lengyel-litván államot kiradírozta Európa térképéből.

A lengyelek a harmadik felosztás után kényszerű természetességgel azt a hatalmat támogatták, amely a három felosztóval, a három „országablóval” háborúban állt. A három felosztó hatalom Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom volt. Ebből következően a lengyelek előbb a köztársasági, majd császári Franciaországot támogatták légiókkal. A Napóleon által propagandából „a második lengyel háború”-ként meghirdetett Oroszország-ellenes 1812-es had-járatban százezer lengyel vett részt. A visszavonulást követően is a lengyelek bizonyultak Napóleon leghívebb szövetségesének. Emiatt az állhatatosság miatt 1815-ben, amikor a bécsi kongresszuson egy évszázadra elrendezték Európát, a lengyel ügyet kénytelenek voltak napirendre tűzni.

A lengyelek áldozatának végül az lett az eredménye, hogy az Orosz Birodalom határain belül létrehozták az úgynevezett „perszonáluniós” Lengyel Királyságot. A Lengyel Királyság több mint 125.000 négyzetkilométernyi területet ölelt fel. I. Sándor cárnak lengyel királlyá kellett magát koronáztatni. A „kongresszusi” Lengyel Királyságnak saját hadserege, hivatalszervezete, parlamentje, oktatási intézményhálózata volt. A Lengyel Királyságban voltaképpen a Napóleon által 1807-ben létrehozott Varsói Hercegség élt tovább. Ráadásul I. Sándor cár lengyel királyként azt az ígéretet tette lengyel alattvalóinak, hogy az orosz birodalom által bekebelezett lengyel területeket vissza fogja a Lengyel Királysághoz csatolni. A pétervári udvar nem fogadta tapssal az ötletet. El tudjuk képzelni, az autokratikus orosz birodalomban létezett egy kis államocska, amelyik az akkori fogalmak szerint valóban liberális berendezkedésű volt. 1819-ig cenzúra se működött a Lengyel Királyság területén, s rendszeresen össze kellett hívni a kétkamarás országgyűlést. Ez az állapot nem maradhatott sokáig fenn, s jogai már I. Sándor alatt csorbát szenvedtek. Az 1825-ben trónra lépő I. Miklós cár lengyelelles lépéseket fontolgatott, de végül 1829-ben lengyel királlyá koronáztatta magát.

1830 júliusában Párizsban forradalom tört ki, s két hónap múlva Belgium fegyveres harcban levált Hollandiáról. Megrendült a Szentszövetség által létrehozott európai rend. I. Miklós cár elhatározta, hogy fegyverrel kényszeríti jobb belátásra a rakoncátlankodó Nyugat-Európát. Mivel azonban az orosz hadsereg az 1828-29-es török háború idején kivérzett, a cár első vonalban az érintetlen lengyel hadsereget akarta Belgium illetve Franciaország ellen küldeni. Ezt megelőzendő a lengyelek felkelést robbantottak ki. Az 1830. november 29.-én kitört felkelés szabadságharccá terebélyesedett, amelynek 1831-es tavaszi hadjáratában a lengyelek olyan fényes győzelmeket arattak az orosz hadak fölött, amelyek még Puskind is kétségbe ejtették. Hazafias felbuzdulásában azzal a javaslattal állt elő Beckendorf belügyminiszternél: azonnal indítsanak egy francia nyelvű orosz lapot a lengyel propaganda ellensúlyozása céljából. Az orosz közvélemény felrázására három lengyelelles verset írt. Ezt csak azért jegyzem meg, mert mindig

úgy tanultuk, hogy a lengyel Mickiewicz, az orosz Puskin, a magyar Petőfi, a román Eminescu a szabadság rokonlelkű költői. Körültekintőbben kell fogalmazni az ilyen jellegű egyenlőségjel kitevésénél. A költői zsenialitás nem mindig párosul politikai morállal. (Ez napjainkban is érzékelhető!)

Európában, de különösen Magyarországon nagy visszhangot váltott ki az a tény, hogy az oroszok leverték a lengyel szabadságharcot és I. Miklós fölszámolta a lengyel alkotmányt. A nálunk éppen szerveződő reform-nemesség, az 1825 óta, sőt azt is mondhatjuk, hogy a hosszú megszakításokkal 1790 óta országgyűléseken munkálkodó nemesség újra és újra rádöbbsent arra: nemcsak szabadságküzdelmet lehet eltiporni, hanem nemzetet is fel lehet számolni. A magyarok szeme láttára semmisítették meg a lengyelek Bécsi kongresszus által szavatolt konstitúcióját a királyságukkal együtt. Vagyis „az északi kolosszus” anélkül lehengerelheti Európának ezt a térségét, hogy ezzel Nyugat-Európa hathatós tiltakozását kiváltaná.

A lengyel dráma nagy visszhangra talált a magyar költőknél. Bajza Józsefnek az *Apotheosis* a, Vörösmarty Mihály két verse, *Az élő szobor* és a *Szózat* a legékesebb bizonyíték erre. Igen, a *Szózat*. A *Szózat* nak az a szakasza, amelynek sorai: „A sírt, hol nemzet sülyed el,/ Népek veszik körül/ S az ember millióinak/ Szemében gyászkönyv ül” a lengyelekről szól. 1849 őszén gratuláltak Vörösmartynak, hogy 1835–36-ban ilyen zseniálisan előre tudta látni a magyarok másfél évtized múlva bekövetkező nagy tragédiáját. Vörösmarty idegrohamot kapott e buzgóságtól, mondván, a legnagyobb remények idején ilyen végkifejlet eszébe se juthatott... Tehát nem a magyarokról van szó, hanem a lengyelekről. A népek által körülvevett sírba nem a magyarságot temetik, hanem a lengyel nemzetet. Ezt azért említem, mert nem hiszem, hogy a világirodalomban van még egy nép, amelynek nemzeti imájában egy másik nép iránti szolidaritás jut kifejezésre. Ez a legbeszédesebb bizonyíték annak, hogy a lengyel kérdés 1831 után mennyire beépült a magyar közgondolkodásba, köztudatba. Vagyis nemcsak a politikai elit tudatába...

A reformkort átható együttérzés tartalma: a balsors, amely a lengyeleket sújtotta, bennünket is letaglózhat. Ez ellen azzal tehetünk nap mint nap, ha a lengyelekkel tervőlegesen szolidaritást vállalunk. Ennek az aktív együttérzésnek a lengyelek is tudatában voltak. Nem véletlen, hogy a lengyel szejm már 1831 nyarán köszönetét fejezte ki a magyar országgyűlésnek. Történt kísérlet, amelynek során harmincegynéhány magyar vármegye feliratot akart eljuttatni Ferenc császárhoz, hogy indítson akár háborút is Miklós cár ellen, aki a Lengyel Királyság felszámolásával a bécsi kongresszus cikkelyeit megsértette.

A lengyelek 1848-ban és 1849-ben példa-mutató kiállításukkal hálálták meg a magyaroknak ezt az együttérzést. A történeti irodalomban az rögzült, hogy mintegy kétezer lengyel harcolt a magyarországi és az erdélyi lengyel légiókban és a honvédseregben. Húsz évnyi munka után 2007-ben kiadtam *A lengyel légió lexikoná t*, amelyben 2600 életrajzot tettem közzé. Most készítem elő a lengyel kiadást, amelyben már a szabadságharcban részt vett 3400 lengyelnek az életrajza fog szerepelni – de lehet, hogy még többeké. Ebből következően hozzávetőleg mintegy 4500 lengyel harcolt Magyarországon és Erdélyben. A magyarországi lengyel légió parancsnoka József Wysocki volt, aki a legfényesebb katonai pályát futotta be a szabadságharc hősei közül. 1848. október végén, amikor Pestre érkezett, a lengyel emigráció 1830-31-es tüzérhadnagya volt... Fél esztendő múlva honvédtábornok lett. Rászolgált erre a gyors karrierre, elismerésre. Volt persze tábornok, aki mint sikeres hadvezér került be a magyar köztudatba: Henryk Dembińskiről (Dembinszky Henrikről) van szó. Két ízben is kinevezték a magyar honvédsereg fővezérének. Egyik alkalommal sem váltotta be a

hozzá fűzött reményeket. Vele szemben Wysocki, akiről a Múzeum-kertben álló mellszobra ellenére sem tud semmit a magyar közvélemény, nemcsak a magyarországi lengyel légió parancsnokaként, hanem az északi hadsereg fővezéréként is megállta a helyét.

Az 1849 májusában Miskolcon Wysocki parancsnoksága alatt összevont magyarországi lengyel légió három gyalogoszászlóaljból, két kis dzsidás-ezredből, két félütegéből és egy utászszázadból állott. A Bem tábornok által felállított erdélyi lengyel légió 1849 júniusának és júliusának fordulóján két gyalogoszászlóaljból és egy dzsidás-ezredből állt s mintegy kilencszáz embert számlált. Kossuth támogatta az egyébként költséges dzsidásosztályok felállítását, mivel a honvédelovasságnak nem volt dzsidásalakulata, szemben az osztrák és az orosz hadseregnek.

A honvéddhadban nemcsak lengyel légionisták és lengyel honvédek szolgáltak, hanem hírszerzők is. Fontos tudni, hogy Dembiński, Bem, Jerzy Bułharyn és Antoni Piotrowski ezredeseiken kívül Kossuth is foglalkoztatott lengyel ügynököket. A hírszerzői tevékenység eredményességére vonatkozó legbeszédesebb adalék: 1849. április végén Dembiński Kassára utazott, hogy a szerveződő északi hadsereg főparancsnokságát átvegye. Május 1-jén Hidasnémetiben kapta kézhez Józef nevű hírszerzőjének jelentését, amelyet azonnal továbbított Kossuthnak. Az ügynök arról számolt be, hogy Lembergben négy nagy katonai raktár felépítése folyik, mert hamarosan várható, hogy az oroszok beavatkoznak a Magyarország elleni háborúba. Ennek bevezetőjeként és az orosz főhadsereg rövidesen 112.000 emberrel négy ponton át fogja lépni Galícia határait. Meg is adta a négy átkelési pontot. És azt is jelezte, hogy már Krakkóban is épülnek a katonai raktárak. Dembiński hozzáfűzi, hogy nem tud ezzel a jelentéssel mit kezdeni, de ha tartalma valóban igaz, akkor nem Komárom térségében kellene majd a honvéddhadakat összpontosítani, hanem Magyarország északi területein.

Az intervenció orosz főerege valóban azokon a pontokon lépte át Galícia északi határait, amelyeket a Józef nevű ügynök jelentésében megadott. A bemagolt lecke monotóniájával szokás mondani, hogy 1849 júniusában 200.000 orosz katona lépte át Magyarország határait. Tudatosodjék bennünk, hogy Európa addigi történetében az oroszok soha ilyen nagy létszámú hadsereget nem vetettek be. A napóleoni háborúk korában egy-egy hadjárat során maximálisan 100.000 orosz jelent meg a hadszíntereken, az 1830-31-es lengyel szabadság-harcban ennél több: 130.000. I. Miklós cár akkora haderőt küldött a „lázadó” Magyarország ellen, hogy orosz hadsereg egymagában is le tudja verni a szabadságharcot. (A 200.000 orosz katona támogatására még egy 60.000 fős tartaléksereg is bevetésre készen állt.)

A magyar szabadságharc leverése után lengyelek százait sorozták be az osztrák hadseregbe. (Sokuknak különféle büntető századokban kellett szolgálniuk.) Az orosz alattvalókra nem egy esetben szibériai száműzetés várt. Több tucat lengyel tisztet ítélték hosszú évekig tartó börtönre, sáncmunkára. A szabadságharcnak négy lengyel mártírja van: Karol d'Abancourt százados, Konrad (a köztudat szerinti Kazimierz) Rulikowski százados, Mieczysław Woroniecki (al)ezredes és a még 1849. február 6-án agyonlőtt krakkói származású pesti szabómester, Feliks Szwawski.

Se a lengyel, se a magyar köztudatba nem épült be az a tény, hogy az 1863-64-es (úgynevezett „januári”) lengyel szabadságharcban a külföldiek közül a magyarok vettek részt legnagyobb létszámban. Ez a szabadságharc volt Európa történetében az első modern partizánháború, amelynek során a lengyelek a Miklós cár által felszámolt Lengyel Királyság területén földalatti államot építettek ki – nemzeti kormánnyal,

közigazgatási hálózattal és hadsereggel. (Ennek hagyományára épül majd 1939 és 1945 között a hitleristák által leigázott lengyel területek földalatti állama.) Az 1863 januárjában kirobbant szabadságharcban a lengyel egységek maximális létszáma egy időben húszezer fő volt. Soraikban összesen négyszáz és ötszáz között mozgott a magyar önkénteseknek a létszáma. Közülük legismertebb Herman Ottó, a híres ornitológus. Az 1863 szeptemberében Panasówkánál halálos sebet kapott Nyáry Eduárd őrnagy s a Batorznál hősi halált halt Wallis őrnagy emlékéért krakkói főkonzulként sikerült feltámasztanom. 1994 óta a Lublini vajdaság központi megemlékezésére minden év január 22-én Zwierzyniecben Nyáry Eduárd kopjafájánál kerül sor.

A lengyel-magyar kapcsolatok kiemelkedő fejezete az 1956-os forradalom időszaka. A lengyelek tudatában 1956 ősze szorosán kötődik ahhoz a szolidaritáshoz, amelyet a magyarok a II. világháború idején a lengyelek iránt tanúsítottak. Idén (2009) ünnepeljük a lengyel menekültek befogadásának hetvenedik évfordulóját. A Teleki-kormány – Horthy Miklós kormányzó jóváhagyásával – 1939. szeptember 18-án, azt követően, hogy a Vörös Hadsereg hátrá támadta Lengyelországot, hivatalosan is megnyitotta a lengyelek előtt a határt. Azt a lengyel határt, amely Csehszlovákia széthullása után 1939 márciusában jött létre Kárpátalja Magyarországhoz csatolásával. A helyreállt közös határnak igazából a lengyelek számára lett óriási jelentősége, mert hozzávetőleg harmincötezer lengyel katona került az ekkor még semleges Magyarországon keresztül Franciaországba, ahol a Władysław Sikorski tábornok vezetésével megalakult lengyel emigráns kormány újjászervezte a lengyel hadsereget. (A lengyel menekültek lélekszámáról eltérő adatok olvashatók: egyes források, visszaemlékezések hetvenezer emberről, mások száz-száztízezer menekültről beszélnek.) A lengyel repülősök mintegy ezer fős csapata is Magyarországon át jutott Franciaországba, onnan pedig Angliába, ahol 1940 augusztus végén a Romániából távozni tudó lengyel pilótákkal együtt bevetésre kerültek. Az angliai légi csatában lelőtt német gépek húsz százaléka a lengyel harci pilóták tevékenységének eredménye volt. Az, hogy a lengyelek a II. világháború összes frontján harcolni tudtak, nem kis részben a Teleki kormány jóindulatának, baráti gesztusának köszönhető. Nem véletlen, hogy a menekülttáborok többsége Magyarország déli részén szerveződött meg.

A magyar politikai döntéshozók a lengyel kulturális élet és az oktatás megszervezésére is lehetőséget biztosítottak. Volt idő, amikor egyszerre 27 lengyel általános iskola működött Magyarországon. Öt éven át Balatonboglár volt Lengyelország egyetlen legálisan működő középiskolájának székhelye. Az iskola falai között 1940 és 1944 között háromszáz lengyel tett érettségi vizsgát. Az érettségi bizonyítvány természetesen a lengyeleket is feljogosította arra, hogy a magyar egyetemeken, főiskolákon tanulhassanak, akár csak azok a fiatal menekültek, akiknek egyetemi tanulmányait a háború kitörése szakította félbe 1939-ben.

A XX. század jelentős lengyel költőnője, Kazimiera Iłkówicówna Kolozsvárt élt. Baráti kapcsolatok fűzték Szabédi Lászlóhoz, Tamási Áronhoz, Jékely Zoltánhoz. A XX. század legnagyobb lengyel esszéistája, Stanislaw Vincenz Verőcemaroson vészelt át a háború éveit, s 1946-ban innen vonult emigrációba. Jó barátja volt Áprily Lajos, aki tőle tanult oroszul és lengyelül. Az idős korában magyarul kitűnően megtanult Vincenz Magyarországról írott elmélkedéseinek megállapításai ma is helytállóak.

A magyar-lengyel kapcsolatoknak még feltáratlan fejezete a Kelet-Lengyelországban megszálló feladatot ellátó magyar haderőnek a lengyelekkel szembeni tisztességes viselkedése. Sajnos, szinte már mind meghaltak azok a résztvevők, akik e megszálló haderőben szolgáltak. A lengyel emlékiratok adaléktöredékeiből kiolvasható, hogy a magyarok hány lengyelt mentettek meg az ukrán nacionalisták Volhíniában és

Podóliában folytatott 1943-as etnikai tisztogatásai során.

Andrzej Munk az 1957-ben készült (1958-ban bemutatott) *Eroica* című filmjében állított sajátos emléket annak, hogy a Varsót 1944 augusztusában és szeptemberében a Kampinosi erdőség felől lezáró magyar hadosztály miként működött együtt a város felkelőivel arra is hajlandónak mutatkozva, hogy átálljon a Honi Hadsereghez, amennyiben az garantálni tudja, hogy a szovjetek szövetségesnek fogják tekinteni. Ezt a feltételt – a maga bizonytalan helyzetében – a Honi Hadsereg főparancsnoksága nem tudta szavatolni, s a magyarok együtt-működéséről tudomást szerzett gyanakvó németek a hadosztályt szeptember közepén hazaküldték a Románia átállásával hadi szempontból súlyos helyzetbe került Magyarországra.

Birtokomban van egy stencilezett magyar-lengyel társalgási szótár, amelyet a háború alatt adott ki a Honi Hadsereg a magyarokkal való szóértés céljából. Ebben olyan kifejezések olvashatók, mint „adok egy üveg vodkát, kérek cserébe egy géppisztolytárat...” „Egy oldal szalonnáért kötszert, gyógyszert kérek...”, „A járőrök ekkor és ekkor járja be a kijelölt útvonalat, békén hagyjuk...” Tudjuk, ritkán került sor arra, hogy a lengyel Honi Hadsereg egységei és a magyar katonaság között fegyveres összetűzésre lett volna.

1944 őszétől 1956 őszéig tizenkét év telt el. A lengyelekben még mélyen élt annak emléke, hogy a magyarok – a maguk lehetősége szerint – az első pillanattól kiálltak mellettük. És kiálltak 1956 októberében is. Október 23., a forradalom kitörésének előzménye és körülménye a legfőbb bizonyítéka ennek. Hiszen a lengyel zászlók és transzparensok, jelmondatok alatt a Bem szoborhoz vonuló tüntetők egyik célja a nyomásgyakorlás volt. Az, hogy a hatalom számára Magyarországon is a pár nappal korábban Varsóban bekövetkezett változások szolgáljanak „a konfliktuskezelés” mintájául. Władysław Gomułkát, akit az 1940-es és 1950-es évek fordulóján a Nagy Imrét sújtó hasonló váddal – nacionalista elhajlás, jobboldaliság – iktattak ki a hatalomból s tartottak szigorú házi őrizet alatt, október 21-én Moszkva előzetes jóváhagyása nélkül választottak meg a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának első titkárává. A demokráciát s a szovjet függés lazítását követelő, antisztalinista kiállású Gomułka számított ekkor a világ legnépszerűbb lengyelének. Első titkárrá választása után tartotta meg élete legbátrabb beszédét, amelyet október 23-án teljes terjedelmében közölt a Szabad Nép. A budapesti tüntetés egyik, lengyel példát követő és követelő célja: Nagy Imre azonnali beemlése a hatalomba, s a sztalinizmus bűnével kompromittálódottak eltávolítása a közéletből... Ez csak a szovjet tanácsadókat Lengyelországból kiebrudaló Gomułkának sikerült – az elkövetkező hetekben. E siker feltétele a magyar forradalom és szabadságharc volt.

Azt ugyanis senki se tudta, hogy Hruscsov október 21-én Varsóból hazatérve, ahol eredménytelenül próbálta befolyásolni a Lengyel Egyesült Munkáspárt Gomułkát első titkárrá választó VIII. plénumát, az este összehívott politikai bizottsági ülésen kijelentette: engedetlenségéért ki kell tekerni Gomułka nyakát. Végül Nagy Imre nyakcsigolyáját törték el. Ő lett az áldozat... A szovjet módszereket testközelből ismerő Gomułka azonban tisztában volt azzal, ha nincs az elemi erővel kirobbant magyar forradalom, amely a lengyelországi változásokról elterelte Moszkva figyelmét, előfordul, hogy őt akasztják fel. Gomułka a magyar forradalom alatt és a leverést követő hetekben tisztességesen viselkedett. Lengyelnek mutatkozott és nem kommunistának. Követte a lengyel társadalom példáját. Segítőkéz volt: 1956 novemberében 600 millió értékben szállított – vissza nem térítendő áruhitelként –

szenet, építőanyagot, élelmiszert Magyarországnak.

Az első vöröskeresztes repülő – kötszerrel, gyógyszerrel, élelmiszerral – október 25-én Lengyelországból érkezett Budapestre. Katonai gép volt, s a lengyel hadsereg készleteiből töltötték fel. A segélyadományt a lengyel hadsereg vezérkari főnöke állította össze. Ezt követően november 3-ig még tizenöt lengyel gép landolt a magyar főváros közelében. Nem csak gyógyszert és élelmet hoztak, hanem újságírókat is, akik a forradalom szellemében tájékoztatták a lengyel közvéleményt mindarról, ami Magyarországon történt. A lengyel rádió riportere, Marian Bielecki például a november 4-i budapesti harcokról szinte helyszíni közvetítést adott. A lengyelek úgy élték meg 1956 őszének budapesti küzdelmét, mintha a varsói felkelés hősi és reménytelen harca folytatódna. Hihetetlen barátság, rokonszenv és szeretet áradt a magyarok felé. Ráadásul Gomulka számára a magyar helyzetre való hivatkozás volt az, ami a forrongó lengyel társadalmat csillapítani tudta, megfékezhetette. Ha nem fegyelmezzük magunkat, akkor ugyanaz fog történni Lengyelországban, mint Magyarországon – hiszen ismerjük az oroszokat – sugallta Gomulka, aki ebben a vonatkozásban szövetségesre talált a házi őrizetéből sebtében kiengedett és Varsóba szállított Stefan Wyszyński bíborosban.

Gomulka nemcsak Lengyelországban volt népszerű 1956 őszén, 1957 tavaszán, hanem Magyarországon is. A magyar társadalom által megvetett Kádár pontosan tisztába volt ezzel, miként azt is tudta, hogy november 4-e után milyen ártalmas szerepet játszottak rá nézve a lengyel újságírók. November 11-én mindegyiküket kiutasította Magyarországról. Belgrád felé kellett távozniuk. Azt is tudnunk kell, hogy az egész világtól kapott társadalmi adományoknak húsz-huszonöt százaléka Lengyelországból érkezett. A lengyel áldozatkészség bizonyítéka a véradás is: 16.000 ember jelentkezett a véradás több óráig tartó procedúrájára. 1956 őszi lengyel helyzetének sajátossága, hogy a katowicei ávéházok egyik állománygyűlésük után testületileg elmentek vért adni a magyar felkelőknek.

1958. július 18-án a Katowicie közelében fekvő Chorzówban a Budapesti Honvéd és a helyi sziléziai csapat, az élvonalbeli Ruch Chorzów barátságos mérkőzést játszott egymással. Két nappal azelőtt történt Nagy Imre és négy társa kivégzése. Hogy mi történt a stadionban, annak híre nem biztos, hogy eljutott Magyarországra Kádárhoz. Gomulka azonban megkapta az erről szóló hangulatjelentést, amely minden bizonnyal nem töltötte el megnyugvással, sőt annak ellensúlyozásául nem sokkal ezután Gdańskban tartott beszédében már helyeselte a budapesti akasztásokat... A chorzóvi meccsen 15.000 ember vett részt és a közönség a magyar mártírokra emlékezve kikényszerítette az egy perces néma vigyázállást. Tehát a nagyvilágban ekkor, ilyen tömegben Nagy Imréék mellett – két nappal meggyilkoltatásuk után – csak a lengyelek álltak ki tüntetően...

A sorolt adalékok is bizonyítják, a magyar-lengyel barátság olyan érték, olyan páratlan jelenség a világtörténelemben, amelyet nekünk kötelességünk megőrizni, ápolni és építeni. Békés időkben ez mintha nehezebb feladat volna, mint a történelem által diktált drámai helyzetekben.

